

Валютні обмеження та валютний нагляд у механізмі валютного регулювання в Україні: найважливіші аспекти

Кочура Сергій Вікторович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2024	Право	336.443: 338.242.4.025.2

DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.14557723>

Анотація. Відносна стабільність функціонування валютного ринку в Україні у довоєнний період була досягнута завдяки впливу низки як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Головний зовнішній фактор – це розширення зони торгівлі України та її більш інтенсивна діяльність в інших економічних сферах і галузях на міжнародному рівні. Від будь-яких змін щодо її здійснення багато у чому залежить пропозиція іноземної валюти на українському внутрішньому валютному ринку, отже, й буде залежати курс гривні щодо провідних світових валют. Найсильніший внутрішній імпульс, який впливає на динаміку курсу гривні як валютних інтервенцій, походить від основного фінансового інституту держави – Національного банку України (далі – НБУ). Його першочерговим поточним завданням є не лише підтримка стабільності вітчизняного валютного ринку, а також реалізація зваженої процентної та валютно-курсової політики в умовах збройної агресії РФ проти України та складних економічних, соціальних і політичних умовах, в яких функціонує її валютний ринок. Не менш важливим завданням НБУ у таких обставинах є послаблення зовнішнього інфляційного тиску, що дозволить сповільнити інфляційні процеси в Україні.

Як свідчить напрацьована практика врегулювання відносин в умовах кризових явищ і запровадженого воєнного стану в Україні, валютний ринок досить сильно реагує на валютні інтервенції НБУ і навіть інформацію про те, що такі заходи будуть вжиті. Це є підтвердженням високого ступеня гнучкості та ефективності застосування цього інструменту валютного регулювання у короткостроковому періоді, який належить до економічних заходів впливу держави на валютну сферу національної економіки. Менш помітними є використання та більш складна оцінка ефективності інструментів, які знаходяться в арсеналі іншого методу, що входить до складу механізму валютного регулювання - адміністративного. До таких інструментів належать валютні обмеження та валютний нагляд. На відміну від економічних заходів, фахівці у галузі економіки та права приділяють недостатню увагу дослідженню заходів адміністративного впливу на валютні відносини, оскільки вважають його своєрідним рудиментарним інструментом для врегулювання валютних відносин. Десятиліття абсолютного панування економіки країни адміністративного викликають до нього упереджене ставлення.

Зазначено, що діяльність органів валютного регулювання та валютного нагляду є невід'ємною частиною державної фінансової та валютної політики та повинна

¹ Юрисконсульт ТОВ «Юридична Компанія «Тезіс»

відповідати її цілям та принципам з урахуванням реалій сучасного рівня розвитку української економіки та викликів воєнного часу.

Ключові слова: валютний ринок, Національний банк України, адміністративні методи, економічні заходи.

Foreign exchange restrictions and foreign exchange supervision in the foreign exchange regulation mechanism in Ukraine: most important aspects

Abstract. The relative stability of the functioning of the foreign exchange market in Ukraine in the pre-war period was achieved due to the influence of a number of both external and internal factors. The main external factor is the expansion of Ukraine's trade zone and its more intensive activity in other economic spheres and industries at the international level. The supply of foreign currency on the Ukrainian domestic foreign exchange market largely depends on any changes in its implementation, and therefore the hryvnia exchange rate against leading world currencies will depend on it. The strongest internal impulse that affects the dynamics of the hryvnia exchange rate as currency interventions comes from the main financial institution of the state - the National Bank of Ukraine (hereinafter referred to as the NBU). Its primary current task is not only to maintain the stability of the domestic foreign exchange market, but also to implement a balanced interest rate and exchange rate policy in the conditions of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and the difficult economic, social and political conditions in which its foreign exchange market operates. An equally important task of the NBU in such circumstances is to reduce external inflationary pressure, which will allow slowing down inflationary processes in Ukraine. As the established practice of regulating relations in conditions of crisis phenomena and the martial law introduced in Ukraine shows, the foreign exchange market reacts quite strongly to the NBU's currency interventions and even information that such measures will be taken. This is confirmation of the high degree of flexibility and effectiveness of the application of this currency regulation instrument in the short term, which belongs to the economic measures of the state's influence on the currency sphere of the national economy. Less noticeable is the use and more complex assessment of the effectiveness of the instruments that are in the arsenal of another method that is part of the currency regulation mechanism - administrative. Such instruments include currency restrictions and currency supervision. Unlike economic measures, experts in the field of economics and law pay insufficient attention to the study of measures of administrative influence on currency relations, since they consider it a kind of rudimentary tool for regulating currency relations. Decades of absolute dominance of the country's economy by the administrative authorities cause a biased attitude towards it.

It is noted that the activities of currency regulation and currency supervision bodies are an integral part of the state financial and currency policy and must comply with its goals and principles, taking into account the realities of the current level of development of the Ukrainian economy and the challenges of wartime.

Keywords: foreign exchange market, National Bank of Ukraine, administrative methods, economic measures.

Вступ

Постановка проблеми. Валютне регулювання є своєрідною сукупністю таких процесів: нагляд держави за валютними операціями, діяльність державних органів з управління валютним обігом, вплив на курс національної валюти, обмеження використання іноземної валюти, сукупність заходів щодо визначення порядку проведення операцій з валютними цінностями. Чинне законодавство України, яке врегульовує сферу валютних відносин (зокрема, Закони України «Про Національний банк України» і «Про валюту та валютні операції») визначає принципи, на яких базується

регулюючий вплив держави на валютні відносини. Серед інших найбільш важливим можна вважати принцип пріоритету економічних заходів у реалізації державної політики у сфері валютного регулювання.

У Швейцарії практично немає валютних обмежень. Законодавство цієї країни передбачає наявність нормативних актів у разі руху валютних цінностей через кордон держави, якщо перевищується їх встановлений обсяг. Так, було визначено суму у розмірі 10 тис. швейцарських франків, якщо вона буде перевищена, то необхідно пройти обов'язкове декларування ввезення та вивезення готівкової валюти, а також акцій, облігацій, чеків та інших цінних паперів. У Німеччині відсутні прямі валютні обмеження, але німецьке законодавство пред'являє особливі вимоги до учасників зовнішньоекономічної діяльності. Наприклад, у цій країні здійснюється обов'язкове декларування переказів та платежів фінансових коштів у таких випадках: якщо сума платежу перевищує 12,5 тис. євро або його еквівалент; перекази коштів здійснюються на іноземні банківські рахунки, власниками яких є юридичні особи-нерезиденти; у разі переказу коштів на користь юридичної особи-нерезидента на банківські рахунки кредитних установ ФРН чи іншої країни Євросоюзу; якщо платежі здійснюються юридичною особою-нерезидентом на банківські рахунки німецької або іншої європейської компанії.

У Німеччині існує орган з контролю грошових переказів — Бундесбанк, який здійснює моніторинг угод щодо виявлення ознак протиправних дій, а в Японії валютне регулювання здійснюється на основі Закону «Про валютний обмін та зовнішню торгівлю», який є комплексним правовим актом, що регулює зовнішньоторговельні відносини, а також відносини у сфері руху капіталів і капіталовкладень (інвестицій). У перерахованих країнах досвід реалізації валютного нагляду є успішним, проте є країни, в яких валютне регулювання спричинило негативні наслідки. Наприклад, в Аргентині застосовувалися жорсткі заходи щодо контролю над валютними операціями, і це спричинило витік капіталу, утворився чорний ринок валюти. Аналогічна ситуація відбулася і у Венесуелі, що свідчить про неефективність такої валютної політики у певних країнах. Таким чином, необхідно ретельно підходити до питання обмежень, спрямованих на регулювання руху капіталу, інакше результат валютного регулювання та валютного нагляду буде не співпадати з заявленими завданнями держави.

Якщо враховувати, що держава може впливати на сферу валютних відносин двома способами, а саме: економічно (непрямо) та адміністративно (прямо), то з позиції законодавця безспірною є важливість ролі та місця адміністративних заходів у механізмі валютного регулювання. Водночас було б не зовсім правильним просте протиставлення економічних та адміністративних заходів (методів) валютного регулювання. Вони мають загальну підставу: виступають формами однієї й тієї активності держави щодо валютної сфери економіки країни – валютного регулювання. Природа регулюючих впливів держави на економічні процеси є такою, що ними не задаються параметри діяльності окремих учасників. Активність держави регулюючого типу спрямована на економічні та інституційні умови, у яких проводять валютні операції резиденти та нерезиденти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі важливі аспекти використання різних інструментів держави у сфері регулювання валютних відносин в Україні досліджували такі науковці як А. Сіденко, С. Кочура, О. Береславська, С. Штанцель, П. Харковець та інші. Враховуючи економічні обставини воєнного стану, запровадженого в Україні, та перспективи її повоєнної відбудови, подальше дослідження проблематики використання державою економічних та адміністративних методів для регулювання відносин в окресленій сфері є актуальним.

Мета статті – висвітлення основних напрямів використання економічних і адміністративних методів у сфері валютного регулювання в Україні, їх переваги та

недоліки, а також роль у стабілізації її валютного ринку в умовах соціальних, економічних і політичних кризових явищ, спричинених збройною агресією РФ проти України.

Результати

Економічні умови конкретної країни характеризуються станом її валютного ринку, що залежить від співвідношення попиту та пропозиції на іноземну валюту. Держава залежно від завдань, які необхідно вирішити, використовує валютні інтервенції та інший інструментарій, що належить до економічних заходів валютного регулювання, і у такий спосіб впливає на це співвідношення. У результаті відбуваються відповідні курсові зміни, до яких змушені пристосовуватися учасники валютного ринку, які переслідують власну мету, і, відповідно до обставин, вони вносять необхідні корективи у свої дії. Так, регулюючі дії доходять до одиничного економічного суб'єкта при збереженні права на вільний вибір параметрів його діяльності.

Інституційні умови, у яких здійснюються валютні операції, формує сама держава. Вони є сукупністю правил, відповідно до якими ці операції повинні виконуватися. Держава встановлює ці інституційні умови, проте, як і у разі застосування економічних заходів, вона не зобов'язує учасників валютних відносин, купувати або продавати іноземну валюту, за якою ціною це робити, в яких обсягах, на які терміни, або примушувати до інших дій у сфері валютних відносин. Застосування встановлених правил означає надання адміністративного впливу на учасників валютних відносин із боку держави, оскільки це пов'язано з відповідним обмеженням їх певних прав, реалізація яких створює необхідний регулюючий ефект для економіки країни.

По суті, економічні та адміністративні методи, що застосовуються державою у її регулятивному впливі на валютні відносини, взаємодоповнюють один одного. Завдяки цьому забезпечується цілісність механізму валютного регулювання – неодмінна умова його ефективного впливу. Вбачається важливим стверджувати, що про субординацію цих методів можна говорити лише щодо мобільності та ефективності їх застосування у короткостроковому періоді. Очевидний пріоритет має тут економічний метод, оскільки такий його інструмент як валютні інтервенції, може бути використаний у будь-який час, і ринковий механізм сильно на нього реагує та надає відповідні сигнали економічним суб'єктам. Адміністративний метод валютного регулювання є більш консервативний. Формування та зміна інституційного середовища, в якій здійснюють діяльність учасники валютних відносин, відбувається у межах узаконених процедур та потребує певного часу, у тому числі для адаптації цих учасників до встановлених правил. Втім, як зазначає А. Сіденко, «вибір інструментів регулювання є прерогативою органів державної влади, проте наразі євроінтеграційні перспективи України дали поштовх для розвитку процесів партисипації, які передбачають участь громадськості в розробці пропозицій щодо удосконалення державної та регіональної політик» [1]. Крім того, істотною стороною більшості валютних обмежень є кількісно визначені межі реалізації прав суб'єктів валютних операцій.

У складі адміністративного методу валютного регулювання в основному використовуються два інструменти – валютні обмеження та валютний нагляд. Валютні обмеження є правилами, які встановлює держава щодо тих або інших валютних операцій. Головна особливість цих правил полягає в тому, що, якщо держава застосовує їх, держава вдається до обмежень чи заборон, які регламентують права економічних суб'єктів під час здійснення ними валютних операцій. Кількість і характер валютних обмежень можна розцінювати як своєрідний індикатор активності держави щодо валютної сфери економіки країни. Варто погодитися з С. Кочурою, що прикладом такої активності в умовах кризових явищ, спричинених повномасштабним вторгненням РФ на територію України є «... застосування Національним банком

України валютних обмежень, що являє собою раціональний інструмент, покликаний забезпечити стабільність гривні як грошової одиниці України. Під час виконання своїх основних функцій Національний банк України має враховувати пріоритетність підтримки та досягнення державної цінової стабільності, а також, у межах своєї компетенції, сприяти фінансовій стабільності, яка, в свою чергу, включає стабільність банківської системи» [2].

Застосування валютних обмежень має суперечливий характер. Як і будь-які інші встановлювані державою правила, вони мають бути стабільними. У той же час валютні обмеження не можуть залишатися незмінними, особливо у той тому випадку, якщо економіка країни, її грошова та валютна сфери перебувають у динамічному стані. Може виникнути ситуація, в якій позитивний потенціал валютних обмежень – здатність сприяти вирішенню завдань підтримки у стабільному стані валютної системи країни – суттєво знизиться і вони перетворяться на фактор, що перешкоджає її нормальному функціонуванню. Щоб не допускати подібну ситуацію, а, отже, подолати зазначене протиріччя, у механізмі застосування валютних обмежень повинен бути передбачений порядок їх встановлення, зміни та скасування. Такий порядок в Україні існує, він закріплений законодавчо та діє достатньо ефективно навіть у кризових умовах, спричинених збройною агресією РФ проти України. Як акцентує О. Береславська, «... введення та використання валютних обмежень під час повномасштабного вторгнення відрізняється від попередніх періодів їх застосування, а ... наступними кроками національного регулятора валютного ринку повинні стати поступове пом'якшення валютних обмежень, перехід до більш гнучкого валютного курсу з перспективою повернення до режиму інфляційного таргетування» [3].

Валютні обмеження можуть діяти із різною ефективністю. Рівень останньої значною суттєво залежить від застосування іншого інструменту адміністративного методу валютного регулювання – валютного нагляду. Ключові положення щодо цього сформульовані у чинному валютному законодавстві України, в якому одним із принципів, покладених в основу валютного регулювання та валютного нагляду, є єдність їхньої системи. Насамперед, це означає те, що змістовні показники валютного нагляду не можна отримати, якщо досліджувати його поза зв'язком із валютним регулюванням. При цьому важливо, крім врахування такої єдності, як зауважує С. Штанцель, «для успішного розв'язання проблем, що накопичилися у фінансовій системі України, необхідний розвиток суспільного відтворення, масштабне залучення ресурсного потенціалу національної економіки у поєднанні з найбільш повною та послідовною реалізацією переваг кооперації та взаємовигідного співробітництва держав партнерів світової спільноти» [4].

При цьому не варто обмежувати валютне регулювання лише правовою регламентацією валютних операцій. Валютне регулювання – дуже складний вид активності держави, що має багаторівневий системний механізм, у якому розміщуються всі його структурні елементи, у тому числі й валютного нагляду. Вимірюючи зв'язок валютного регулювання та валютного нагляду співвідношенням «ціле-частина», необхідно мати на увазі, що воно не є простим (безпосереднім), а має складний (внутрішньо опосередкований) характер. По-перше, валютний нагляд входить до складу адміністративного методу валютного регулювання, єдність якого з економічним методом утворює зазначений механізм. По-друге, валютний нагляд пов'язаний із валютними обмеженнями, причому цей зв'язок для нього має важливе значення. Причиною цього слугує те, що застосування державою валютних обмежень викликає необхідність здійснення відповідних дій щодо нагляду. Валютне регулювання та валютний нагляд відіграють важливу роль в економіці, вони виконують низку функцій, що забезпечують захист національних інтересів країни та можливість розвитку міжнародного співробітництва з іншими країнами в економічній

сфері. Основні інструменти валютного нагляду можна визначити насупні: ліцензування операцій, пов'язаних з рухом капіталу, обов'язковий продаж та купівля валютного виторгу, обмежувальний режим валютних рахунків резидентів та рахунків нерезидентів у національній валюті, регулювання експортно-імпортних операцій, здійснення нагляду за діяльністю їх учасників, регулювання міжнародних розрахунків.

Зв'язок між валютними обмеженнями та валютним надглядом передбачає причинно-наслідковий характер, він є каузальною субординацією. Для держави цілком природно після встановлення правил, відповідно до яких повинні здійснювати свою діяльність економічні суб'єкти, здійснювати надгляд з метою забезпечення максимально ефективної реалізації цих правил. Особливо це стосується тих з них, які, з одного боку, безпосередньо стосуються інтересів держави, з іншого – впливають на вигоду учасників валютних операцій. Як зазначалося, валютні обмеження повною мірою належать до таких правил. Прикладом такої взаємодії може бути трансформація фінансового сектору України під впливом негативних факторів, спричинених збройною агресією РФ проти України. Варто погодитися з П. Харковцем, «... структура фінансового сектору України зазнала значних змін, що впливає на національну економіку в цілому, особливо помітні з них відбулися в секторі небанківських фінансових послуг, що вказує на суттєве посилення нагляду з боку Національного банку України щодо дотримання ліцензійних вимог. Це можна пояснити тим, що ... небанківський фінансовий сектор є менш стійким до кризових потрясінь, оскільки він характеризується меншою диверсифікацією активів та обмеженим доступом до ліквідності порівняно з банківським сектором ...» [5].

Цей взаємозв'язок має ще один важливий аспект, який стосується суперечливого характеру застосування валютних обмежень: з одного боку, вони мають бути стабільними, з іншого – досить мінливими. Від того, як буде забезпечено поєднання цих протилежностей, багато у чому залежить регулюючий потенціал валютних обмежень, ефективність їх застосування. У вирішенні цього завдання валютний надгляд відіграє важливу роль, він є своєрідним засобом зворотного зв'язку між державою в особі органів валютного регулювання та процесами у валютній сфері, що зазнають регулюючого впливу. Завдяки валютному надгляду держава має можливість оцінювати ефективність валютних обмежень та, відповідно до отриманої інформації, приймати щодо їх застосування відповідні рішення.

Висновки

Валютна політика будь-якої країни практично реалізується з урахуванням валютного регулювання та валютного нагляду. Основна мета валютної політики – усунення диспропорцій у розвитку валютних відносин між країнами та забезпечення сталого розвитку грошово-кредитного механізму. Валютне регулювання може мати ліберальний або обмежувальний характер залежно від поставлених завдань і ситуації, яка склалася в конкретний момент часу в економіці конкретної держави. Ліберальне валютне регулювання, зазвичай, спрямоване на підтримку кон'юнктури валютного ринку України та впливає на структурні основи валютної системи. Обмежувальне валютне регулювання практично реалізується у формі валютних обмежень і має вплинути формування валютного курсу та платіжного балансу. Валютні обмеження реалізуються через валютний надгляд, який забезпечує дотримання законодавства шляхом проведення валютних операцій резидентів і нерезидентів. Змістовні показники валютного нагляду пов'язані з валютними обмеженнями. Вони складаються, по-перше, в обумовленості валютного нагляду застосуванням валютних обмежень, по-друге, у спрямованості валютного нагляду забезпечення ефективності цього використання. Виключно у взаємозв'язку ці інструменти адміністративного методу валютного регулювання у повному обсязі реалізують свій регулюючий

потенціал, перешкоджають незаконному витоку валютних коштів з країни під час здійснення зовнішньоторговельної діяльності й у такий спосіб забезпечують стабільність внутрішнього валютного ринку та національної валютної системи.

Список використаних джерел

1. Сіденко А., Пелех І. Окремі аспекти процесу реформування сфери громадського здоров'я, відповідно до євроінтеграції України, в умовах дії воєнного стану. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. 2023. № 11(41). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11\(41\)-1028-1038](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-11(41)-1028-1038) (дата звернення: 27.10.2024).
2. Kochura S. V. Currency restrictions as a means of increasing efficiency foreign exchange regulation as a component system of national security of the state. *Actual problems of native jurisprudence*. 2024. No. 1. P. 84–89. URL: <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-15> (date of access: 27.10.2024).
3. Береславська О., Березовик В. Роль валютних обмежень у забезпеченні стабільної динаміки обмінного курсу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. № 64. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-1> (дата звернення: 27.10.2024).
4. Штанцель С. Проблеми та шляхи вдосконалення механізмів публічного управління у сфері фінансової безпеки України. *Інклюзивна економіка*. 2024. № 2 (04). С. 56–63. URL: https://doi.org/10.32782/inclusive_economics.4-9 (дата звернення: 27.10.2024).
5. Харковець, П. Трансформація фінансового сектору України під впливом воєнно-політичних факторів. *Review of transport economics and management*, 2024. № 11 (№ 27), С. 107–114. URL: <https://doi.org/10.15802/rtem2024/310171> (дата звернення: 27.10.2024).